

GUÐRÚN ÁSA GRÍMSDÓTTIR

LÆRÐUR ÍSLENDINGUR Á TURNI¹

Af Jóni Ólafssyni Grunnvíkingi

1. Fyrirmynd Jóns Grindvicensis Íslandsklukkunnar

SKÁLDSAGAN sem Halldór Kiljan Laxness segir í *Íslandsklukkunni* hefir á vissan hátt tekið sæti 18. aldar sögu Íslands í stað þeirrar sem sagnfræðingar hafa skráð. Manneskjur skáldverksins með skapgerðareinkennum sínum, tign og smæð, eru svipsterkari, lífmeiri og jafnvel trúverðugri en þær litlausu persónur, mestmegnis aðgangsharðir embættismenn og réttaðir brotamenn, sem sagnaritarar hafa sett saman úr annálum, ættartölum, jarðabókum, manntölum, dómskjöllum og reikningum. *Íslandsklukkan* með sínum stíl og persónum speglar hinsvegar seinni alda þjóðarsögu í hugum þorra landsmanna, þrátt fyrir að höfundur hafi upphaflega getið þess rækilega innan á titilsíðu fyrstu útgáfu bókarinnar (1943), að hún sé ekki „sagnfræðileg skáldsaga“, heldur lúti „persónur hennar, atburðir og stíll einvörðúngu lögmálum verksins sjálfs.“

Eitt meginstef *Íslandsklukkunnar* eru fornar bækur landsins og menn sem þeim hafa unnað. Sá lærdómsmaður sem þar ber ægishjálrn er assessor Arnas Arnæus sem á fyrirmynd í handritasafnanum Árna Magnússyni. Í skugga Arnæusar stendur Jón Grindvicensis, skrifari hans og þjónn, fróðleiksfús, kækjóttur og langleitur og er vandséð hvort var gamall eða ungur. Fyrirmynd Jóns Grindvicensis var áreiðanlega Jón Ólafsson úr Grunnavík, studiosus antiqvarius, sem ól mestallan aldur sinn í Kaupmannahöfn í handritasafni Árna Magnússonar á loftinu yfir Þrenningarkirkjunni við hliðina á Sívaliturni.

¹ Ritgerð þessi er samin upp úr tveimur fyrirlestrum, hinn fyrri var haldinn á þingi á vegum Góðvina Grunnavíkur-Jóns haustið 1998 og hinn síðari í Skálholti vorið 2000 á málstefnu um *Íslandsklukkuna*. Meginefni greinarkornsins er sótt í óútgefin eiginhandarskrif Jóns Ólafssonar og hugsað sem tilraun til þess að opna örilitla sýn á mikinn efnivið varðandi menningartengsl Íslands og Kaupmannahafnar á 18. öld. Í sömu átt var stefnt með lítilsháttar úrvali úr bréfaskriftum Jóns Ólafssonar úr Grunnavík sem birt var í safnritinu *Vitjun sína vakta ber*. Ritstj. Guðrún Ingólfssdóttir, Svavar Sigmundsson. Rvk. 1999, bls. 103–142. Nútíðarritháttur var þar eins og hér hafður á beinum tilvitnunum í orð Jóns enda hafa þau hér einungis efnislegt gildi, en benda má á að stafsetningu Jóns er fylgt í *Hagþenki* sem kom í útgáfu Þórunnar Sigurðardóttur árið 1996.

Jón Ólafsson úr Grunnavík samdi fyrstur ævisögu meistara síns, Árna Magnússonar, sem hann kvaðst hafa lært meira af en nokkrum öðrum manni. Jón lýsti Árna af eigin raun sem afbragði annarra; bláeygum, fasteygum, skýrmæltum og forkunnar rökföstum lærdómsmanni, sem skrifaði fáorðan stíl, vorkynnti mannlegri skynsemi nokkuð, var hinn besti lagamaður og stundaði jafnan alþýðu gagn í stjórnmálum, gaf ekki gaum að dagdómum, sóttist ekki eftir metorðum eða nafnbótum og mátti með sannni sökum mannkosta kallast Íslands æra.² Þessa lýsingu á Árna Magnússyni lagði Jón Grunnvíkingur í hendur Halldóri Laxness sem með innsæi skálds skóp úr henni eyfæddan ástvin íslensku þjóðarinnar með tillærðu fasi heimsmanns.

Lífsafstöðu Árna Magnússonar til ritstarfa skýrði Jón Ólafsson svo, að Árni hefði verið hinn varúðarsamasti í bókaskrifum, vildi ekki fara með óparfa og enn síður ósannindi; kvað veröldina „allt of fulla af hégómabókum“ þó ei bætti hann við. Árni var svo vandlátur, að sögn Jóns, að hann kvað svo að orði, að maður mætti nálega vera alla ævi að samansetja einn lítinn bækling.³ Árni Magnússon skildi eftir sig fáeinar stuttar ritgerðir, mikið bréfasafn og fjölda skrifaðra seðla innan í handritum sem hann safnaði, en hann lifði ekki að sjá eftir sjálfan sig utan eina prentaða bók.⁴ Líku máli gegndi um Jón Ólafsson úr Grunnavík. Auk tveggja smágreina er hið eina verk sem út kom eftir hann meðan hann lifði örstutt ævisaga Ögmundar Pálssonar Skálholtsbiskups, prentuð í Danske Magazin III. Kh. 1747. En varðveitt lesmál í handritum eftir Jón skiptir tugþúsundum blaðsíðna og er drjúgur hluti þess ófrágengin drög að ritverkum.

Jón Helgason frá Rauðsgili setti saman sína fyrstu bók um nafna sinn, Jón Ólafsson úr Grunnavík, og varði sem doktorsritgerð við Háskóla Íslands í janúar árið 1926.⁵ Jón Helgason var þá 27 ára fræðimaður á framabraut. Síðar auðnaðist honum á liðlega fjörutíu ára ferli sem prófessor við Kaupmanna-hafnarháskóla að fullenda fjölmörg ritverk sem eru með því fremsta sem gert hefir verið á sviði íslenskra fræða.⁶ Jón setti sér það mark með ritinu um Jón Ólafsson Grunnvíking að segja ævisögu hans ítarlegar en áður hafði verið

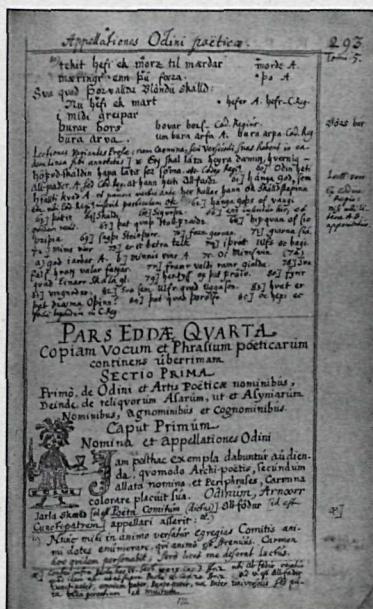
² Jón Ólafsson. „Árni Magnússon.“ *Merkir Íslendingar* IV. Þorkell Jóhannesson bjó til prentunar. Rvk. 1950, bls. 41–50.

³ Jón Ólafsson. „Árni Magnússon.“ *Merkir Íslendingar* IV, bls. 43.

⁴ *Kort og sandfærdig Beretning/ Om Den viit=udraabte Besettelse udi Tistæd/ Til alles Efterretning af Original=Akter og troværdige Dokumenter uddragen og sammen skreven.* Kbh. 1699; sbr. Árni Magnússon. *Galdramálin í Thisted*. Andrés Björnsson íslenzkaði og bjó til prentunar. Rvk. 1962.

⁵ Jón Helgason. *Jón Ólafsson frá Grunnavík*. (Safn Fræðafjelagsins V). Kh. 1926.

⁶ Stefán Karlsson. „Jón Helgason prófessor 1899–1986.“ *Tímarit Máls og menningar*. 47. árg. 1986, bls. 3–13; Ólafur Halldórsson. „Jón Helgason.“ *Andvari* 122. ár. 1997, bls. 11–39.

Síða með uppskrift Jóns Ólafssonar á Skáldskaparmálum Snorra Eddu. Efst eru fornar vísur. Undir þeim skýrir Jón vísur í fjórða parti Skáldskaparmála. Á neðri hluta síðunnar hefst latnesk þýðing Jóns á sama hluta með mynd hans af Ódni, en í upphafi þessa kafla Skáldskaparmála eru rakin kenningaröfn Óðins. AM 429 II fol., bls. 293. Ljósmynd: Jóhanna Ólafsdóttir.

gert, greina ritstörf hans í tímaröð, rekja efni rita hans og dæma þau. Bók Jóns Helgasonar er ótæmandi fróðleiksnáma, samin af manni sem var haldinn óbilandi þörf fyrir óseikul rök sérhverrar fullyrðingar og gildi þá einu hverrar aldar maður átti í hlut. Jón sá æviverk nafna síns Grunnvíkingsins með augum 20. aldar manns sem þoldi hvorki óskýra hugsun né þvælið orðalag og varð ópolinmóður yfir öllu því lesmáli sem aldinn, allslaus og vonsvikinn 18. aldar maður skrifaði með glórulausum fræðikenningum um uppruna og þróun norrænnar menningar.

Jón Helgason virti mikils verk nafna síns Ólafssonar á fyrri hluta ævi hans. Þá var rithönd Grunnvíkingsins afbragð annarra að skýrleik og fegurð, minnið traust og afköst á ritvelli með fádæmum. Þá setti Jón Ólafsson saman vönduð smárit á sinnar tíðar vísu um rúnafræði, málfræði og réttitun íslenskrar tungu, hann safnaði drögum að íslenskri bókmenntasögu eða rithöfundatali, og hóf vinnu að íslensk-latneskri orðabók, skrifaði um náttúru Íslands, fugla, fiska, steina og grös. Og að ósk Skúla Magnússonar, síðar landfógeta, samdi Jón ritið Hagþenki, sem er einskonar stefnuskrá handa mönnum sem vilja ástunda velferð föðurlandsins.⁷

⁷ Jón Ólafsson úr Grunnavík. *Hagþenkir*. Þórunn Sigurðardóttir sá um útgáfuna. Rvk. 1996.

Á hinn bóginn var Jón Helgason óspar á vanþóknun á skrif Grunnvíkingsins á hans efri árum, eða um það bil frá 1765 þegar Jón hafði nýlokið við nær tíu ára vinnu (1757–65) við undirbúning nýrrar útgáfu Snorra Eddu á vegum Árnafundar. Jón Ólafsson skrifaði textann af natni eftir handritum, þýddi hann og skýrði á latínumáli og gerði drög að teikningum af goðum og umhverfi þeirra. Þetta verk Jóns er í fjórum stórum bindum í Árnasafni, samtals 2276 blaðsíður.⁸ En bið varð á prentun Eddu Jóni til sárra vonbrigða sem merkja má í öllum hans skrifum til æviloka. Hann varð því löngum önnur og beiskur og átti við lasleika og hugarvél að stríða, laun hans voru skorin við nögl og hann var úrkula vonar að sjá nokkur verka sinna útgefin á prenti. Á síðasta æviskeiði voru fræðistörf hans mestmegnis falin í endurtekningum og viðbótum á því sem hann hafði áður gert íslenskri tungu og menningu til góða, bréfaskriftum heim til Íslands og uppskriftum tíðinda úr Kaupmannahafnarblöðunum.

Jón Helgason prófessor og skáldið Halldór Laxness voru aldavinir. Til vináttu þeirra má líklegast rekja að einhverju leyti að dómur Jóns Helgasonar um verk Jóns Grunnvíkings á hans efri árum fylgdu Jóni Grindvicensis inn í skáldverkið Íslandsklukkuna og í ljósi þess hefir Grunnvíkingurinn oft verið hafður að skotspæni. En sé litið á skáldverk Laxness sem spegil þjóðarsögunnar á 18. öld og Jón Grindvicensis sem eftirmynd Jóns Ólafssonar úr Grunnvík, er vert að staldra við þá staðreynd, að Jón Ólafsson var aðeins tuttugu og þriggja ára þegar hann ásamt öðrum íslenskum stúdentum barg safni Árna Magnússonar undan eldinum í Kaupmannahöfn 1728 og skrifaði eina skilmerkilegustu lýsingu á borgarbruninum sem til er.⁹ Tveimur árum síðar sat Jón Ólafsson við banabeð meistara síns Árna Magnússonar. Jón Grunnvíkingur var þá tuttugu og fimm ára eða litlu yngri en Jón Helgason var þegar hann skrifaði doktorsritgerð sína um Jón Ólafsson.

Í þeirri von að geta fyllt örlítið upp í þá mynd sem þegar er til af Jóni Ólafssyni úr Grunnvík verður í eftirfarandi máli lítilla vikið að ævidögum hans, einkum grafist fyrir um aðstæður hans í Höfn, iðju hans þar við að skrifa upp heimstíðindi og að lokum horft eftir viðhorfum samtíðarmanna til hans.

⁸ AM 429 fol.

⁹ Þórhallur Vilmundarson. „Bruninn mikli í Kaupmannahöfn 1728.“ *Söguslóðir. Afmælisrit helgað Ólafi Hanssyni*. Rvk. 1979, bls. 389–415; Jón Ólafsson frá Grunnvík. „Relatio af Kaupinhafnarbruninum sem skeði í október 1728.“ *Upplýsingaröldin – Úrval úr bókmenntum 18. aldar*. Víkingur Kristjánsson og Þorfinnur Skúlason tóku saman. Rvk. 2000, bls. 71–85.

2. Æviágrip Jóns Ólafssonar

Jón Ólafsson var fæddur á Stað í Grunnavík í Jökulfjörðum norðan við Djúp í ágúst 1705. Móðir hans var Þórunn Pálsdóttir Jónssonar prests á Melstað í Miðfirði. Föður sinn, Ólaf Jónsson prest á Stað, missti Jón, þá tveggja ára, í stóru bólu haustið 1707. Jón var alinn upp í Víðidalstungu frá því hann var sjö vetra sveinn, en þar á bæ var þá eitt stærsta bókasafn landsins og sögur lesnar fyrir vinnufólki á kvöldvökum í bakstofu á vetrardag eða farið í leiki.¹⁰ Faðir Jóns var prestssonur frá Stað í Ségandafirði, lærði í Skálholtsskóla og var síðar kirkjuprestur í Skálholti (1698–1703).¹¹ Séra Ólafur var orðfræðingur og tímatafsfræðingur, þýðandi og skáld á íslensku jafnt sem latínu og hebresku og setti saman þykkt predikanasafn, líklega meðan hann var í Skálholti, og er handritið varðveitt í Árnasafni.¹² Jón sonur hans erfði predikanasafnið og sótti þangað huggun þegar leið að honum á gamals aldri í Höfn. Viðbætur, undirstrikanir og spássfugreinar með hendi Jóns sýna hve vandlega hann las það og notaði við orðtöku í stórvirki sitt, drög að íslensk-latneskri orðabók sem varðveitt er í nýu stórum bindum í Árnasafni.¹³

Árna Magnússyni var brýn þörf á glöggum og velskrifandi Íslendingum, því að hann hafði margar bækur að láni utan af Íslandi með fyrirheitum að skila þeim aftur þegar hann hefði látið skrifa þær upp. Árni falaðist eftir Jóni Ólafssyni sem þá hafði lokið námi í Hólaskóla og var í þjónustu Páls Vídalíns lögmanns, orðinn vel þjálfaður í að lesa handrit með íslenskri fornskrift, jafnt og snúa íslenskum textum á latínu. Jón sigldi til Kaupmannahafnar með Höfðaskipi haustið 1726 og gerðist handgenginn Árna Magnússyni, varð lærisveinn hans og skrifari, og var í önnum fyrstu tvö árin eftir að hann kom til Hafnar að skrifa upp eftir bókum sem Árni varðveitti.¹⁴ Árni Magnússon lést í janúar 1730 og Mette kona hans um haustið sama ár. Hjónin fólu Kaupmannahafnarháskóla bókasafn Árna og auk þess var svo mælt fyrir í erfðaskrá þeirra að ávöxtum af eignum þeirra skyldi varið til styrktar einum eða tveimur íslenskum stúdentum við safnið og var þeim ætlað var að uppskrifa handrit og búa þau til

¹⁰ Jón Helgason. „Bækur og handrit að tveimur húnvetnskum höfuðbólum á 18du öld.“ *Landsbókasafn Íslands. Árbók* 1983. Rvk. 1985; Jón Ólafsson. „Um þá lærðu Vídalína.“ *Merkir Íslendingar* IV, bls. 135.

¹¹ Séra Ólafur Jónsson á Stað í Grunnavík. „Æfisaga.“ [Útg. Hannes Þorsteinsson.] *Blanda* IV. (Sögurit XVII). Rvk. 1928–1931, bls. 209–228.

¹² AM 1043 4to.

¹³ AM 433 fol.

¹⁴ Jón Helgason. *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, bls. 16–17.

Opna úr kveri Jóns Ólafssonar samansettu úr minnisblöðum hans og Kaupmannahafnaralmanaki útreiknuðu af Christian Horrebow. Eftir kónglegri fororðningu var öllum í Danmörku og Noregi bannað að gera almanak utan þeim sem háskólayfirvöld kusu og skipuðu til þessa starfa í „det runde Astronomiske Taarn ved Trinitatis Kirke i Kiøbenhavn“ eins og stendur í fororðningunni sem prentuð er aftan á titilblad almanaksins. Á vinstri síðu eru minnisþingtar Jóns; m.a. hripar hann hjá sér að hann hafi lánað Jóni Marteinssyni og monsjör Gottrup fé hvorum um sig og prófasti séra Jóni Sigurðssyni tvær bækur af hollenskum pappír til að skrifa Grágás á eftir bókum úr safni Árna Magnússonar. AM 273 8vo, bl. 101v–102r. Ljósmynd: Jóhanna Ólafsdóttir.

prentunar undir eftirliti stjórnmenda sjóðsins. Stofnskrá sjóðsins var þó ekki fullgerð fyrir en 1760.¹⁵ Árið eftir lát Árna lauk Jón Ólafsson guðfræðiprófi, en tók ekki embættisvígslu, heldur vann nær allt sitt ævistarf sem styrkþegi í Árnasafni. Eitt hið fyrsta verk Jóns eftir lát Árna var að skrasetja hafsþjó handrita, bóka og skjala sem Árni hafði safnað að sér. Skrár Jóns urðu eftirsóttar og eru því til í mörgum í uppskriftum; þær voru helsta leiðarljós fræðimanna 18. og 19. aldar um heimildir Íslandssögunnar og íslenskar bókmenntir fornar.¹⁶

Árið 1743 fór Jón Ólafsson til Íslands og dvaldi þar við skriftir á vegum fyrimanna næstu átta ár (1743–1751). Lengstaf var hann hjá Bjarna Halldórssyni sýslumanni á Þingeyrum í Húnaþingi. Þar eignaðist Jón einkadóttur sína Ragnhildi með Guðrúnu Jónsdóttur, þjónustustúlku á Þingeyrum. Jóni varð ekki auðið langra samvista við unnustu sína og dóttur en skrifaði þeim hlýleg bréf og sendi þeim smávarning með vorskipum úr Höfn jafnlengi og ævi hans

¹⁵ Finnur Jónsson. *Ævisaga Árna Magnússonar* (Safn Fræðafjelagsins VIII). Kh. 1930, 217–223.

¹⁶ Jón Helgason. *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, bls. 46–53.

entist.¹⁷ Jón fór aftur til Hafnar árið 1751 að ósk Bernhard Möllmann, hús-bónda síns við Árnasafn. Á næstu árum hafði hann mörg járn í eldi; hóf af miklum móð undirbúning útgáfu Snorra Eddu sem áður var getið, skrifaði langt mál um hvaða bækur íslenskar væri æskilegt að prenta, hélt ótrauður áfram að draga saman efni í íslensk-latneska orðabók og íslenskt rithöfundatal og gerði áætlanir um yfirlit mikið alfræðirit sem átti að ná yfir öll svið forn-norrænnar menningar. En uppúr þessu fór að halla niður í dökka dalinn í lífi hans og minna varð úr verki en til stóð. Jón Ólafsson lést 17. júní árið 1779.

3. Dagar Jóns Ólafssonar í Höfn

Á við og dreif skráði Jón sjálfur kafla úr lífsbraut sinni og gæti sagnagerðar-maður með innsæi og yfirlegu gert úr þeim sannferðugan aldarspiegel sem sýndi lífshætti íslensks fræðimanns í Kaupmannahöfn á 18. öld. Dagbók Jóns yfir árin 1725–1731 með fáeinum slitróttum greinum um næstu ár á eftir er varðveitt á Konunglega bókasafninu í Kaupmannahöfn, lítil bók, bundin í ljósa skinnkápu undir markinu Nks. 251 8vo. Á Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi er varðveitt lítið vasakver Jóns, AM 273 8vo, sem er eiginlega dagbók hans frá árunum 1739–1743, samansett úr minnisblöðum innsettum í prentað Kaupmannahafnaralmanak reiknað og samanskrið á eftir ár af Christian Horrebrow (1718–1776) stjarnfræðingi sem sat samtíða Jóni á Turni og reiknaði gang himintungla. Við þessi kver verður stuðst hér á eftir, einkum þó hið síðar-nefnda, þó án síendurtekinna tilvísana. Í dagbókina frá 1739–43 skrifaði Jón íslenskar tímaviðmiðanir, merkti komu þorra, góu og einmánaðar, byrjun og lok vertíða, sumardaginn fyrsta, vinnuhjúaskildaga og alþing. Jón hripaði þar niður dvalarstaði sína og kunningja sinna, skuldir sínar og bókalán og stríkaði yfir hverja klausu við skuldaskil. Stöku minnisgreinar skrifaði hann leyniletri, við suma daga latneskar bænir, og vor og haust skráði hann siglingar Íslandsfara.

Þriðja meginheimild um daga Jóns í Höfn er bréfasafn hans sem varðveitt er á um það bil fjórtán hundruð þéttskrifuðum blaðsíðum í þremur þykkum bindum í Árnasafni og að auki eru mörg bréfa hans á Landsbókasafni.¹⁸ Í bréfasafninu eru annarsvegar stuttorð ágrip sem hann gerði framanaf og hélt eftir í Höfn og hinsvegar heil afrit eða uppköst bréfanna sem hann gerði handa

¹⁷ Sjá til að mynda bréf Jóns til unnustu sinnar í AM 996 4to I, bl. 151–154; sbr. Jón Helgason. *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, bls. 256–258; Guðrún Ása Grímsdóttir. „Um Jón Ólafsson úr Grunnavík“. *Hræringur úr ritum Grunnavíkur-Jóns*. Rvk. 1994, bls. 13–14.

¹⁸ AM 996 4to I–III; JS 124 fol.; sbr. Jón Helgason. *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, bls. 323–327.

sjálfum sér á seinni hluta ævinnar.¹⁹ Tíðindaskrifum kunningja utan af Íslandi hélt Jón saman og gerði úr einskonar Íslands annál yfir ævitíð sína.²⁰ Í bók sinni um Jón Ólafsson, kemst Jón Helgason svo að orði að í framtíðinni verði bréfum Jóns Ólafssonar gaumur gefinn af þeim sem stunda sögu og bókmenntir 18. aldar.²¹ Sú hefir þó enn ekki orðið raunin.

Fjórða meginheimild um ævitíð Jóns Ólafssonar í Kaupmannahöfn er safn fréttapistla hans þaðan og verður lítillga vikið að þeim hér á eftir.

Í Kaupmannahöfn var Jón einhleypur maður alla tíð og jafnan í leiguherbergjum í hífýlum iðnaðarmanna við lágt settar hliðargötur þar sem var stöðug flóðahætta í vatnsveðrum. Hann skrifaði í dagbók sína við 24. desember 1726 „Kom eg inn á Klaustur fyrst.“²² Af því má ráða að úr því hafi Jón notið fæðu á ríkisins kostnað í Kommunitetinu við Norðurgötu. Eftir Kaupmannahafnarbrunann haustið 1728 var mötuneytið aflagt um sinn og Jón á hrakhólum; hann skipti oft um herbergi, var fyrst í Lille færge stræde, flutti þaðan í Dybensgade og var þar hálfan mánuð ásamt Vigfúsi Jónssyni frá Hítardal sem kom með Búðaskipi haustið 1728, en Vigfús fluttist síðan í Litlu grænugötu. Um miðjan febrúar 1729 var Jóni sagt upp herberginu í Dybensgade og flutti hann þá aftur í Lille færge stræde, en 21. nóvember 1729 skrifar hann í dagbók sína „vorum við Vigfús introduæraðir til Regentz so eg fekk mína fyrstu líkpeninga“.²³ Ekki er þó víst að Jón hafi verið til húsa á stúdentagarðinum Regensen.

Eftir að hann varð styrkþegi við safn Árna Magnússonar var hann ávallt til húsa nærri kirkjuloftinu við Rundetårn sem hýsti Háskólabókasafnið. Eftir dagbókinni 1739–43, sem nú verður fylgt, flutti hann í febrúar 1739 úr Regnegade til vagtmeistarans Gellermann í Skindergade og greiddi 24 skildinga fyrir vikuna sem reiknað var að byrjaðist á laugardegi. Kost hafði hann hjá kjallarakonu og borgaði henni hvert laugardagskvöld 28 skildinga fyrir að „ganga fyrir sig“ með hans eigin orðum sem merkja, að konan eða matburðarstúlka í hennar stað, gekk á markað, keypti matföng og öl handa Jóni, eldaði handa honum og þreif herbergið hans sem og krús hans og leirskál og könnu sem hann lét bæta fyrir eigin reikning ef brotnuðu. Vaskarakonur með sínum litlu stelpum þvoðu flíkur hans, skraddarar lituðu og löguðu mórauð föt hans, skó-

¹⁹ Sbr. „Úrval bréfaskrifta Jóns Ólafssonar úr Grunnavík.“ Guðrún Ása Grímsdóttir bjó til prentunar. *Vitjun sína vakta ber*. Ritstj. Guðrún Ingólfssdóttir · Svavar Sigmundsson. Rvk. 1999, bls. 103–142.

²⁰ AM 995 4to og JS 472 4to; sbr. Jón Helgason. *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, bls. 329–332.

²¹ Jón Helgason. *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, bls. 324.

²² Nks. 251 8vo.

²³ Nks. 251 8vo.

makarar bættu skó hans og parrukmeistarar gerðu honum hárkollur. Hann fékk karla til þess að höggva brenni úr beykitrjám í kakalofninn sinn og þeir óku viðnum heim til hans í vagni fyrir smáskildinga. Strákur gekk til hans með Kaupmannahafnarblöðin og borgaði Jón honum fyrir með tveimur mörkum í nýársgjöf í janúar 1740. Fyrir nauðsynlega þénustu við sig galt, lánaði eða gaf Jón skildinga þegar hann hafði handbært fé, oft um það leyti sem nýtt ár gekk í garð. Hann leysti út pantsett föt og dót þjónustufólks síns í neyð þess eða gaf því móti greiða gömlu fötin sín, parruk, sokka, buxur eða bók, prjónles af Íslandi, smjör, fisk eða síld.

Erlendur bróðir Jóns var samtíða honum í Höfn 1728–1742; þeir deildu með sér herbergi um hríð og skiptu með sér afgjöldum af jörðum sem voru erfðafé þeirra: Varðgjá í Eyjafirði, Stapar og Klömbur í Húnaþingi. Um skeið voru þeir báðir styrkþegar Árnasjóðs en styrkurinn var útgreiddur á hálfársfresti í desember og júní. Þeir lánuðu hvor öðrum á víxl eftir því sem þurftu og spiluðu í lotteríu borgarinnar; unnu eitt sinn heila tvo ríxdali. Jón lét smíða sér lykla að bókasafninu á Turni og gera sér stálsignet. Svo var hann búinn að næst sér var hann í línfötum, hafði leggjabönd frá hústrú Valgerði á Íslandi, var í vesti og violetbláum kjól, blárri treyju með krókapörum í, á höfði hafði hann hatt og undir parruk gert af enskum meistara fyrir einn ríxdal, höndunum hlífði hann með alúnshönskum, gekk á svartlituðum stöffelettum með tálgukníf og lýsti sér á götu með lítilli handlukt. Jón lánaði íslenskum og norskum stúdentum jafnt og dönskum iðnaðarmönnum bækur sínar, skráði vandlega hjá sér heimilisföng lánþega og kunningja, til að mynda norska biskupsssonarins Gunners sem leigði í Kanúkastræti því stóra.

Halda má að um 1740 hafi Jón haft sæmileg fjárráð. Hann fékk á þessum tímum stundum greiðslur fyrir samlestur og uppskriftir fyrir danska hefðarmenn. Hann hefir oft látið aðra njóta með sér þeirra fjármuna sem honum áskotnaðist og skemmt sér en fyrir slíkum stundum er eyða eða leyniletur í minniskveri hans. Benedikt Magnússyni handverkssveini léði Jón skildinga, margoft Erlendi bróður sínum og stundum Jóni Marteinssyni, en þeir Jónarnir deildu saman húsnæði um hríð, og síðar voru þeir bræður Jón og Erlendur saman í húsi. Oft léði Jón monsjör Bech skildinga, stundum til að fara í vínkjallarann í Stóru Kongensgötu, en seinast með því skilyrði „að biðja mig ei so fljótt um peninga því hann hefur þá so oft fyrri fengið.“ Eitt sinn tók Jón tvo stóra tinstjaka í pant þegar hann lánaði frú Anne Jakobes matmóður sinni skildinga en stjarkarnir lentu um síðir hjá Erlendi bróður hans í útkirkjunni í Súðavík við Djúp. Erlendur hélt brúðkaup sitt og sinnar dönsku Birgittu An-

dersen Kvist úti á Friðriksbergi 15. júní 1742, þá léði Jón bróður sínum fyrir nýrri hárkollu og gaf honum eina pakkkistu Árna Magnússonar, rautt slag og reiðfrakka áður en hann reisti alfarið niður til Helsingjaeyrar með konu og barn áleiðis til Íslands að taka við sýslumannsembætti í Ísafjarðarsýslu. Annað veifið veðsetti Jón kaleik sinn og silfurbikara tvo frá Melstað í hjástoðarhúsi og galt nauðarrentu fyrir áður en útleysti.

Sumum kunningum sínum gaf Jón bækur; Gunnari Pálssyni gaf hann ævi-sögu Róberts þess enska, bruggarakarlinum Sören Hanssyni gaf hann sálma-bók ásamt Nýja testamentinu og enska parrukmakaranum sínum gaf hann í kveðjuskyni dyggðaspegil sveina. Í ágúst 1740 gekk Jón tvívegis útá land; hið fyrra sinn einn og var um nótt í Rugstæðskro, fór daginn eftir til Friðriksborgar og hlýddi predikun í kirkju kóngsins. Nokkrum dögum síðar gekk hann með magister Jóni Árnasyni til Gentoft, gistu þeir að djáknanum þar, hlýddu messu og héldu þá til Lyngby þar sem magisterinn gisti að djáknanum mr. Sæby en Jón Ólafsson keyrði í vagni heim til Kaupmannahafnar.

Jón sýndi konungsfjölskyldunni tilhlýðilega virðingu; þeir bræður fylgdu Karli prins til grafar í Hróarskeldu 28. júlí 1729, skoðuðu kirkjur og hallir í staðnum og þegar þeir fóru frá Hróarskeldu fylgdist Judithe með þeim um nóttina; hver hún var veit enginn. Í júní 1731 fóru þeir bræður ásamt fleiri stúdendum til Friðriksborgar á krýningarhátíð konungs, bar þeim þá margt nýtt fyrir augu; stóðu þar herrar með slíku stássi að Jón átti ekki orð yfir, komu aftur til Hafnar snemma morguns eftir hátíðina.²⁴ Jón heillaðist af illuminationum eða skrautlýsingum á heiðursdögum kóngafólksins, horfði á varðliða kóngsins munstra sig og fylgdi íslenskum stúdendum til grafar.²⁵ Hinn 28. apríl 1772 horfði Jón áfjáður með öðrum borgarbúum á aftöku landráðamannanna Brandt og Struense greifa sem sakaðir voru um samsæri gegn ríkinu. Struense hafði verið fangaður og settur í Citadellet í Fredrikshavn 17. janúar 1772. Í fyrirferðarmiklum uppskriftum Jóns á fréttum Kaupmannahafnarblaðanna skipa Struensemálin stóran sess. Jón tók einarða afstöðu með sínum kóngi gegn Struenses steypingartíð sem hann nefnir svo og kvað um frillu hans, Matthildi Karólínu drottningu, sem send var í útleð: „Karólína keyrð var burt/ í köldum landnyrðingi/ farin var þá frúarkurt/ með friðils amorþingi.“²⁶

Þegar Jón kom aftur til Kaupmannahafnar frá Íslandi haustið 1751 fékk hann inni hjá skradarahjónum í Vognmagergade. Húsfreyjan var bakaradóttir

²⁴ Nks. 251 8vo.

²⁵ AM 273 8vo.

²⁶ AM 997 4to III, bl. 58r.

frá Málmei, hét Elen, hafði áður átt kaupmann og misst allt sitt góss í Kaupmannahafnarbrunnum 1728. Nú átti hún þýskan skraddara, Johann Ludwig Monsilius, sem var fæddur í Mirau, smábæ í Meklenborgaramti.²⁷ Jón fylgdi þeim með dót sitt þegar þau fluttu í Landemærket, síðar á Ulfeldtsplads, þá í Lille hellig geistes stræde, enn síðar í Lövstræde og síðast í Mahler Steens hús í Springgade. Þar var Jón hjá skraddarhjónumum uns þau létust hvort á eftir öðru 1770. Þá varð vertinna Jóns, jafnaldra hans, hermannsekkjan Anne Knabe og hennar góða dóttir, jómfrú Katarine Elisabet sem var á sama reki og Ragnhildur sjálfs hans dóttir. Með þeim var hann um tíma „på Mynten ved siden af Skræder kroen“ en þau fluttu haustið 1772 í Vognmagergade „til Bødkernes Oldermænd boende i det forgyldte Lamb, num. 165.“ Á seinustu árum Jóns var einnig til húsa þar íslenski timburmaðurinn gamli, Jón Jónsson, sem siglt hafði langvegu á dönskum skipum. Þar var og landmælingamaðurinn Sören Ivertsen, hann fór um á sumrin og mældi Danmerkuríki en á meðan höfðust aðrir við í herbergjum hans. Um Sören skrifaði Jón að hann hefði varla fundið fyrir hans líka og orti um hann hlýlegt kvæði í fjórum erindum er svo hefst og lýkur:²⁸

Monsieur Sören Ivertsen Landmaaler
 Mine Önsker tænker Jeg vel taaler
 at gud ham styrke i Regn og Tørke
 Lys og mørke, om vilde orker
 mod alt det griimt som skraaler.

...

Hjemkommen da han er selv til stæde
 hand med venner²⁹ fange kunde
 og sig fryde, venskab nyde
 ondt af bryde og dyder yde.
 Jeg saaledes beder.

Eftir því sem næst verður komist var Jón Ólafsson í Vognmagergade fram á hinsta dag.

²⁷ Að hjónunum látnum gerði Jón ágrip lífssögu þeirra, er í AM 997 4to III, bl. 175 o. áfr.

²⁸ AM 997 4to III, bl. 427.

²⁹ Á undan þessu orði stendur *gode* en virðist yfirstrikað.

Í Kaupmannahöfn á tíð Jóns var upplýsing og fjörug verslun sem teygði sig í þríhyrning um veraldarhöfin. Skip létu úr höfn með púður, byssur og brennivín sem var skipt fyrir lifandi menn. Kaupförin komu aftur úr austri með sykurlát til Hafnar. Þar voru framfarir og iðnaðarmönnum af ýmsum þjóðernum fór sífjölgaði, þeir voru um það bil átta þúsund árið 1770: Bakarar, rakarar, bókbindarar, brennivínsbrennarar, brúleggjarar, bruggarar, drejarar, feldbereiðarar, ferjumenn, garvarar, glermeistarar, kleinsmiðir, gullsmiðir, hattamakarar, hjólmenn, könnusteyparar, luktmakarar, múrmeistarar, myllarar, steinhöggarar, skóarar, stólasmiðir, skipparar, sverðfágarar og skradarar. Fornfræðingurinn Jón Ólafsson naut iðna þessara manna, heyrði smiðshögg þeirra, hróp og gleðilæti á knæpum, en var sjálfur skrifari, settur undir valdsprota kóngsmanna við naumt útlátin laun og leyfði sér lítinn munað annan en skrifa og drekka við skorinn pappír og skammtað ljós. Látum Jón mæla:

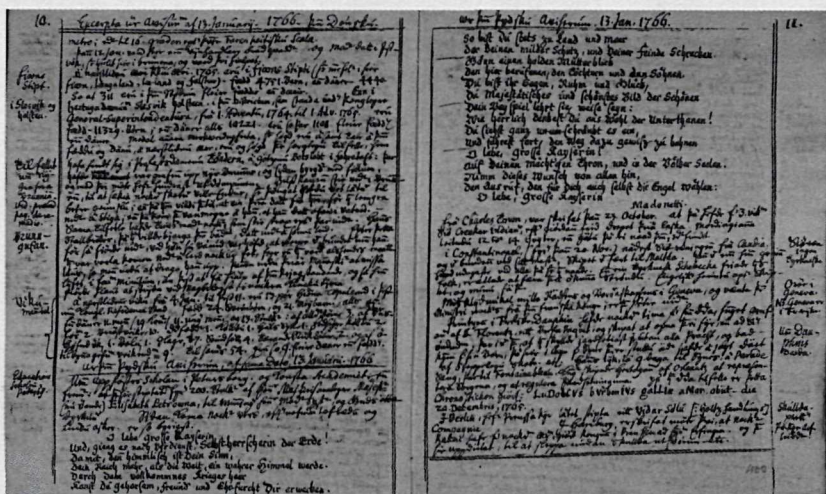
Eg þenkti í haust eð var (1763) circa 6. nóv. þá minn vert lét setja mig í arrest að Ráðstofuna að það mundi ei og skyldi ei ske árið eftir af minni tilstofnan að skenna aftur sökum ljósleysis og líða ofan í kaupíð að sakleysi högg fyrir það að eg kvartaði um það sem mig vantaði og mig vanhagaði um sem var kertaljósið. Enginn hefur þakkað mér þó eg hafi oft anvent oftsinnis til ljóss og pappírs því litlu sem mér hefur verið sent frá Íslandi og eg mátt þó fullu borga. Þó var orsökinn önnur áður fallin atyrði til mín. Eg hirði ei að reyna til oftar að tala eftir mínum rétti. Eg hefi nú reynt að það orkar ei annars en að gjöra mig odiosum [leiðan] og er orsökinni alltið snúið uppá mig, nefnilega að því valdi mín eigin drykkjuskapar liderlegheiti. En hvar á eg að taka þá peninga sem eg drekk fyrir?³⁰

4. Um fréttaskrif Jóns Ólafssonar

Í Árnasafni eru varðveittar uppskriftir sem Jón gerði á árunum 1730–1742 og 1752–1779 upp úr helstu fréttablöðum sem þá voru útgefin á dönsku og þýsku í Kaupmannahöfn.³¹ Efnið þýddi hann í fyrstu mest á íslensku en þegar frá leið

³⁰ AM 990 4to, bl. 86r.

³¹ Í AM 995 4to eru uppskriftir Jóns með fréttum úr Kaupmannahafnarblöðunum frá árunum 1730–1742 innan um tíðindi sem Jón fékk frá Íslandi. Í AM 994 4to eru fréttaseðlar Jóns yfir árin 1757, 1758, 1759, 1760, 1761, 1762, 1763, 1764 og 1772, 1773, 1774, 1777 og 1778.

Opna úr uppskrift Jóns Ólafssonar úr fréttablöðum 13. janúar 1766. Á vinstri síðu eru útdrættir úr dönsku blöðunum en undir lárétta strikinu hefst uppskriftir úr þýsku blöðunum með frásögn um uppþösts skólann í Pétursborg og konsta akademið og stofnun fyrir 200 stúlkur og skrifar Jón upphaf lofkvæðis á þýsku um Elisabetu Petrownu keisaraynju sem hér átti hlut að máli. Ágripsord á blaðjöðrum beggja vegna. AM 997 I 4to, bl. 399v–400r. Ljósmynd: Jóhanna Ólafsdóttir.

Þýddi hann aðallega útdrætti sem hann ætlaði að senda heim til Íslands. Blaða-uppskriftir Jóns eru í þremur bindum á um það bil fjögur þúsund þéttskrifuðum blaðsíðum og var megintilgangur hans með skrifunum sá að senda blaðfréttir á seðlum til Íslands og fá í staðinn tíðindi þaðan. Sjá má að stundum þótti honum sem landar sínir launuðu í litlu og honum hraus því hugur við þessari iðju sinni, hélt sig hafa annað þarfara að starfa, en hélt þó áfram til æviloka að nýta sumartímann til fréttaskrifa.³² Hann skráði fregnir uppúr dönskum, þýskum, enskum og frönskum blöðum, en einna mest þó úr *Kgl. allene privilegerede Kiøbenhavns Adresse-Contoires Efterretninger*; gerði fjölmargar uppástungur um nafngiftir þess blaðs á íslensku eins og þessar: tilkynningar stofu eftirsjónir, fregnstofuvísni, fregnstofu fjölvísni, fjölgæinsfréttir, fjölsæisfréttir, fregnklefafréttir, fregnklefaávísanir, fjölfregnuður, gáklefa fjölvitni,

Fréttaseðlar í þessu handriti eru fleiri en einn við hvert ár, á suma skrifar Jón að þessum seðli haldi hann sjálfur eftir. Fréttauppskriftir hans yfir árin 1762–1779 eru í AM 997 4to I–III og úr þeim uppskriftum gerði Jón fréttaseðla slíka sem eru í AM 994 4to og hann ýmist sendi til valinkunnra manna á Íslandi eða léði öðrum kunningjum í Höfn til þess að skrifa eftir (sbr. Jón Helgason. *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, bls. 327–329).

³² AM 997 4to I, bl. 531r.

fjölfregnasumbl, fjölfregna kastabingur, fjölflimtur, fleygifrýningar, fjölflimturspati, fjölmálabuldufsklefafréttir.³³

Skrifum uppúr blöðunum hagaði Jón yfirleitt þannig að fyrst ritaði hann í löngu máli inntak tíðinda og tók stundum upp heilar greinar, setti hvarvetna efnisinntak í fáum orðum á spássíur og gerði vandað registur fyrir hvert ár.³⁴ Að svo búnu samdi hann útdrætti eða ársfréttir eftir uppskriftum sínum og miðaði hvert ársyfirlit við tímann frá því að vorskipin fóru til Íslands í júní eða júlí og til jafnlengdar næsta ár. Ársfréttunum raðaði Jón þannig niður að fyrst fóru tíðindi varðandi Danmörk, því næst pistlar áhrærandi Ísland og þar á eftir koma utanlandsfregnir sem yfirleitt eru fyrirferðarmestar. Á blaðjöðrum lét Jón eigin skoðanir óhikað í ljós á mönnum og málefnum, ýmist í lausu máli, orðskviðum eða í bundnu máli og er ekki laust við að víða gæti tortryggni hans í garð projektmakara eða framfarabrólts á kóngs vegum á Íslandi. Fyrir sér hafði hann spádómsorð húsbónda síns og meistara, Árna Magnússonar, en Jón minntist þess að upp úr honum datt: „hver veit nema Ísland verði einhverntíma selt eða pantsett engelskum.“³⁵ Líklega hefir Jóni verið hugsað til þessara orða þegar hann heyrði að konungi hafi komið í hug að selja Ísland, á miða milli fréttu ársins 1767 reiknar Jón verð fósturjarðar sinnar í ríkisdöllum og skrifar að lokum: „So allt <verð> Íslands verður þá 70000, vantar þá 30000 uppá eina milljón, er mér sýnist Ísland mega kosta að minnsta leyti.“³⁶ Innímilli og utanmáls við heimsfréttir koma víða fyrir minnisgreinar Jóns með tíðindum af íslenskum mönnum og málefnum — hann hripaði niður hvenær skip sigldu, heimilisföng kunningja sinna, utanferðir Íslendinga, embættaveitingar og mannalát — neðst á eina síðu ritar hann að með fyrstu skipkomu af Íslandi 14. ágúst árið 1773 sagði Stefán Björnsson „andlát þeirra sýslumannanna Erlendar bróður míns og sýslumanns Bjarna Halldórssonar á Þingeyrum. Mors regnat ubiqve“ — allstaðar ríkir dauðinn.³⁷

³³ AM 997 4to III, bl. 224–225. — *Kgl. allene privilegerede Kiøbenhavn's Adresse-Contoirs Efterretninger* var útgefið á tímabilinu 1759–1830. Sjáldnast nafngreindi Jón blöðin sem hann skrifaði eftir en helstu dönsku blöðin þá voru auk þess ofanefnda *Kiøbenhavn's Post-Rytter, som medfører Post-Tidenderne* (útg. 1730–1783) og *Kiøbenhavn'ske Danske Post-Tidender* (útg. frá 1750 og framhaldið með breyttum titli allar götur síðan). Um tímarit og blöð útgefin í Kaupmannahöfn á dönsku, þýsku, ensku og frönsku á fyrri tíð, sjá *Bibliotheca Danica* IV. Udg. ved Chr. V. Bruun. Kh. 1902, 596–648.

³⁴ Vísur um þessa iðju sína gerði Jón margar, þula nokkur er t.d. í AM 997 4to I, bl. 119r.

³⁵ AM 997 4to I, bl. 8.

³⁶ AM 997 4to I, bl. 552r.

³⁷ AM 997 4to III, bl. 266v.

Yfirlit ársfréttanna skrifaði Jón í mörgum eintökum og hafði sér til hliðs-jónar þegar hann skrifaði fréttaseðla með bréfum sínum til Íslands og jafn-framt lánaði hann yfirlitin kunningjum í Höfn til þess að þeir gætu skrifað eftir í sín bréf eða farið með fréttirnar til heimalandsins. Á fréttaseðlunum lætur Jón þess oft getið að hann vænti þess að danskir og íslenskir millireisendur flytji þau tíðindi sem á seðla hans vanta eða með vísuorðum hans sjálfs: „Fjölgi hin-ir fréttunum/ er fleiri vita/ nenni eg eigi nú at rita/ nokkuð meir/ og pappír lita.“

Víða á fréttaseðlana skrifar hann nöfn íslenskra kunningja sinna sem áttu að fá þá. Til að mynda standa þessi orð á minnismiða Jóns í fréttasyrpunni „skrifa mr Arngrími til með Hofsósssskipi ef geti og senda fréttaseðil“, neðst á síðu við fréttaskrif um Quebeck árið 1770 skrifar Jón „NB í fréttaseðil til sýslumanns B(jarna) H(alldórs)s(onar)“ og hann setur fyrirsögn framan á kápu utan um ársfréttir 1767: „Fréttir saman teknar úr þeim dönsku og þýsku aviserum ^{brúk}ætlaðar til Íslands bréfa.“³⁸ Ágrip af öllum þeim býsnum sem Jón skrifaði uppúr blöðunum sendi hann til biskupa, lögmanna, sýslumanna og presta sem sátu úti á Íslandi og þótti sem þeir færi á mis við heiminn. Gísli Magnússon Hólabiskup skrifaði Jóni 20. september 1763, mæddur af vísitasíu-reiðum, lagði 4 krónur inn í bréfið og komst svo að orði:

Mætti eg láta yður vita sem góðan gamlan vin þér vilduð erindra vora landsmenn om sin pligt at skaffa biskupi hér á Hólum gatsætterne [*á spássíu skrifar Jón: Mun hann ei meina aviserna?*] (ef ei annars) þó í mót promte betaling. Eður hvar fyrir skyldum vær ei hér í þessari Utopia lifa með þeim sem lifa fornöyede i den lærde verden.³⁹

Viðbrögð Jóns við þessari ósk Hólabiskups eru í minnisgrein í fréttatíningi Jóns úr blöðunum sama ár:

Monsjör Árni Þórarinsson fékk einn fréttaseðil uppá 12 paginas hjá mér þann 14. maí er hann vill kannske hafa með sér, því hann fer nú seint í vikunni héðan með Hólmsins skipi.

Að skrifa fréttaseðil í bréf mitt:

1. til biskups Gísla nokkuð langan
2. <til> prófasts síra Orms, nokkuð styttri.

³⁸ AM 997 4to I, bl. 475r; AM 997 4to II, bl. 187.

³⁹ AM 995 4to, bl. 203v–204r.

⟨3.⟩ Hinum, síra Halldóri á Breiðabólstað, Jóni lögmanni máské Jóni Benediktssyni, inn í bréfinu og miklu styttri

4. líka Markúsi.⁴⁰

Fréttaseðlar Jóns voru þakksamlega þegnir, um það vitna til að mynda orð Jóns Benediktssonar í Rauðaskriðu sem í bréfi 15. sept. 1768 segir um aðstöðu nafna síns til fréttaskrifa í Kaupmannahöfn „þú hefur eins og býflugurnar so mörg blómstur að sjúga hunang af sem ei spretta í þessu kalda Norðurlandi.“⁴¹ Og til þess að íslenskir lærdóms- og embættismenn sætu við sama borð og hinir lærðu úti í veröldinni hamaðist Jón Ólafsson við að skrifa upp tíðindi úr öllum álfum. Úr Kaupmannahöfn skrifaði hann um skattaálögur, fororðningar og mannfjölda, um ferðir og hátíðir kóngafólksins, til að mynda um reisu kóngsins til Oxford háskóla árið 1763 sem kostaði 100000 sterlingspund.⁴² Hann skrásetti nýút-komnar bækur og skrifaði meðal annars niður fyrirlesara við Kaupmannahafnarháskóla 1776–1777; þá hélt Colbjørnsen prófessor í lögspeki fyrirlestra um hvernig laganám væri best stundað, Schlegel prófessor í sögu og landafræði las fyrir um sögu alheimsins og föðurlandsins, og Wadskjær prófessor í „veltalenheden og poesien“ las um rómverska fornfræði. Neðst á síðu við fyrirlestraskrána kvað Jón: „Allra handa lista ljós/ lifir í staðnum Hafnar/ ungra manna og er það hrós/ af því skynsemd dafnar.“⁴³ Jón skráði komu göglara til Hafnar og uppsetningu kómedía, ópera og balletta og þýddi þessa klausu úr blaði árið 1764:

Á því kónglega skoðunarplátsi verður þann 28. jan. kl. 5 uppfærð ein spáný ópera, Il gran Tamerlano, eður sá mikli Tamerlan. Til þess er ný musique componeruð af Monsr. Sorti, sem er kóngsins capelmeistari og eins tvennir ballets. Sá fyrri er Heroiskur Ballet, kallaður Sá hinn trúlyndi Tyrki, en hinn annar Sá burtstrokní janitskar. Þetta hveru-tveggja er inventerað og componerað af Balletmeistaránum Monsr. Sacco. En kverin sem eru útlögð af þessum opera, fást hjá kasseránum Monsr. Thede, stykkið fyrir 2 mark.⁴⁴

⁴⁰ AM 997 4to I, bl. 118v. — Mennirnir eru: Árni Þórarínsson stúdent, síðar Hólabiskup, Gísli Magnússon Hólabiskup, Ormur Bjarnason prófastur á Mel í Miðfirði, séra Halldór Hallsson á Breiðabólstað í Vesturhópi, Jón Ólafsson varalögmaður, Jón Benediktsson sýslumaður í Rauðaskriðu og Markús Snæbjarnarson prestur í Flatey.

⁴¹ AM 995 4to I, bl. 230v.

⁴² AM 997 4to I, bl. 27r.

⁴³ AM 997 4to III, bl. 353v–354r.

⁴⁴ AM 997 4to I, bl. 69.

Eftir fréttariturum í borgum utanlands skrifaði Jón reiðinnar býsn: frá Livorno, París, Berlín, Napólí, Pétursborg, Amsterdam, Prag, London, Brüssel, Smirna, Madrid, Lissabon, Alexandriu, Konstantínópel. Hann skrifaði niður hernað Prússa, Tyrkja, Svía, Englendinga og Hollendinga og stríð indíána gegn Evrópumönnum í Ameríku. Ótrauður skrifaði Jón eftir blöðunum um dýrtíð, vatnsflóð, skógarelda, jarðskjálfta, skruggur, halastjörmur og hagl, sóttir í mönnum og kvikfé, um lausgangandi úlfa í Frakklandi, um skiparán Tyrkja, langlífða einstaklinga, sjávarundur og sólbletti og um kraftaverk einsog fjór-burafæðingar. Hann skrifar um uppgötvanir einsog þegar sá lærði Bartsch í Berlín fann póllhæð 1762 eða þegar maður nokkur kenndi frönskum að síða og hreinsa vatnið úr Signu en áður hafði það verið óhollt og óbrúkandi, eða þegar enskur sjókapteinn fann upp maskínu sem gat látið skipspumpurnar ganga hversu hægur vindur sem var eða þegar fransmaður einn fann upp einslags fjölskrifara sem ein persóna gat notað til að láta verða til þrjár afskriftir undir eins. Hann skræði tölur um mannfjölda í höfuðborgum Evrópu, skýrslur um líf skjör almúga og fregnir um höfðingjaskipti og óróa milli eðalmanna og borgara sem víða var í löndum á hans tíð, til að mynda í Póllandi, Austurríki og á Frakklandi — þar hillti undir stjórnarbyltingu.

Um og uppúr 1760 voru þrætur í Póllandi og misklíð um konungsval og mikið um það skrifað í Kaupmannahafnarblöðin. Í Póllandi var til konungs tekinn árið 1764 Stanislaus Augustus og á valríkisdegi í Varsjá það ár hélt hans hágöfgi ríkisgreifi herra Herman Carl von Kayserling, hennar rússísku keisaralegu hágöfgi fullmektugur ráðherra, ræðu sem Jón þýddi, vísast orðrétt, á íslensku á ríflega fjórum síðum. Frá eigin brjósti á spássíu jafnar Jón orðum ræðumanns saman við fornsögu Danakonunga: „Þetta greinir hverja hluti kóngur skuli hafa til að bera, og er nokkuð líkt því sem í Knytlinga sögu greinir, þá Knútur var fyrsti en Haraldur hein varð þó kóngur með vélum vana hans.“⁴⁵ Nokkru síðar þýðir Jón upphaf ræðu sem sendimaður páfa hélt undir berum himni í Varsjá 3. september 1764 til stéttarmanna ríkisins.⁴⁶ Og Jón skrifaði um gleðskap vegna brúðkaups kóngsdótturinnar á Spáni í nóvember 1765, þá var almenn skrautsýning og uxabardagi og „tourserspil“ — þar

riðu 40 officerar, allir klæddir í ungaríska dragt, og höfðu öll sín vopn á sér, riðu á mjög so fallegum Andalúsískum hestum, þeir voru aðgreindir í 4 hópa, er hver hafði sín sérleg bönd. Þeir riðu hver eftir öðr-

⁴⁵ AM 997 4to I, bl. 167–169v.

⁴⁶ AM 997 4to I, bl. 170v–171r.

um og complimenteruðu damerne eður höfðingskonunum er sátu í kring, riðu þeir allir í gegnum 4 dyr enn að nýju og þar í hring og gjörðu aðskiljanleg exercitia með so miklum fimleika og fljótri snilli, bæði með riddurum og hestum sem fólk í Evrópa má kannske alleina vænta af því spanska Cavallerie.⁴⁷

Á spássíu skrifaði Jón frá eigin brjósti „Þetta er allt eins og tornimentin í Artus sögu og af köppum hans.“ — Oftar gerir Jón samanburð á útlendum viðburðum og atburðum í íslenskum fornsögum — við uppskrift á lýsingu á hörundshvítum þjóðflokki sem enskir fiskimenn rákust á við stórt vatn í Quebeck gerir Jón þá athugasemd að þessi sterklega þjóð sem hefir hermanns atgervi sé afkomendur Íslendinga sem fluttu sig vestur um haf og fóru frá Íslandi hér um 985.⁴⁸

Innímilli heimstíðinda skrifar Jón aðskiljanlegar klausur; á einum stað er til að mynda reikningur yfir útgjöld íslensks stúdents við komuna í Kaupmannahafnarháskóla.⁴⁹ Annarstaðar skrifar hann um einkahagi sína, sálarheill og sýnir einsog þessa sem bar fyrir hann haustið 1763:

Pann 19. október um kvöldið í ljósaskiptunum eður undir það sá eg fljúga frá norðri og til suðurs þvert hér fyrir götunni einhvern svartan vætt í loptinu skammt fyrir ofan húsin, var löng flipa með klepp í miðjunni, dökkleit eður nærri alsvört, stefndi suður so sem til slotsplátsins að eður Bursunnar. Var kleppur í miðjunni og smalt fyrir framan eins og hængi aðeins þar saman, var lítið uppbrett og aftan hér um faðmslangt að sjónarmælingunni. Leið fram eigi mjög hart. Trjónan var löng fyrir framan mjóddina sem hafði kleppinn fyrir aftan sig og seinast stertinn. Eg læt þetta hafa verið Ludibrium qvoddam Oculorum [sjónhverfingar] að so komnu. Lítill vindur var úti á norðan og suddi nokkur. Þessi dökkleita langa flipa leið áfram skammt fyrir ofan húsin þó eigi mjög fljótt og ei sáust vængir á því bærast.⁵⁰

Utanmáls og einhverntíma síðar skrifaði Jón: „eigi var það Ludibriorum oculorum ... það var með öllu sannarlegur náttþrafn (Nycti-corax).“

Pegar frá leið skrifaði Jón í lengstu máli upp greinar um framfarir í tækni og iðnaði svo og um athuganir vísindamanna á náttúrunni og framandi þjóð-

⁴⁷ AM 997 4to I, bl. 251.

⁴⁸ AM 997 4to II, bl. 187v.

⁴⁹ AM 997 4to II, bl. 191v.

⁵⁰ AM 997 4to I, bl. 45v.

um. Hann skrifaði upp fregnir af þeim lærðu leiðangursmönnum sem Danakóngur sendi til Austurlanda 1761⁵¹ og greinar um ferðir enskra Norðurpólsfara undir stjórn Phips 1773. Hann ritaði uppúr blöðunum fregnir af Jesútum og Gyðingum, Tartörum, Kínverjum⁵² og Prússum, frímúrurum og þeim kolargraptarmönnum í Newcastle sem ekki vildu erfiða nema fyrir hærri laun (1765). Hann skrifaði langar lýsingar á Kamtschatka og Kúrílísku eyjunum, Rio de Janero og dönsku eyldundunum í Vesturindíum. Hann skrifaði upp greinar um siði Indverja, sumarseturshús, um hörvinnslu og silkigerð, svo og ritgerðir um óhollustu tóbaks, um jarðepli, einiberdrykk, fernisáburð og um það hvernig kósakkar geyma korn sitt í djúpum gröfum og hleypa hestum yfir. Hann skrifaði um hve mönnum er nauðsynlegt frískt loft, um lystigarðagerð og um hvernig gera megí ungar stúlkur iðnar og siðugar.

Víst er að fréttaseðlar Jóns skiptu miklu máli fyrir vitneskju Íslendinga um umheiminn. Tíðindin sem hann skrifaði heim dreifðust um byggðir landsins frá fjölmennum bændabýlum og prestssetrum og biskupsstólum Hólum í Hjaltadal. Áhrifa fréttaseðla hans gætir jafnvel í annálum. Taka mætti dæmi af utanlandsfréttum við árið 1753 í annál séra Björns Halldórssonar í Sauðlauksdal þar sem um sumt eru sömu tíðindi með svipuðu orðalagi og í sömu röð og lesa má í fréttum sem Jón Ólafsson skrifaði upp eftir dönsku blöðunum og ætlaði í bréf sín til Íslands. Fréttapistill Jóns er þó mun langorðari en annállinn; Jón segir til að mynda öðruvísi frá afdrifum silfurkvenbúnaðar og gersema sem kona Pingels amtmanns hafði kríð út á Íslandi og haft með sér til Danmerkur og brúkað til að státa með í stórveislum og brúðkaupum í Höfn. Jón segir að drottningin hafi keypt allan silfurkvenbúnaðinn fyrir 500 ríkisdali að frú Pingels látinni, en í annálnum segir að silfrið hafi allt gengið á bast og tvist utan djásnið frá Búðardal sem sé í Kunstsálum í Höfn.⁵³

Af því sem nú hefir verið tæpt á er óhætt að segja að á sinni tíð hafi Jón Ólafsson verið upplýsinga- eða fréttamiðill. Tíðindin sem hann skrifaði uppúr Kaupmannahafnarblöðunum og lét íslenska kunningja sína lesa eða sendi á seðlum til Íslands, fræddu þarlenda um hátterni kóngafólksins í útlöndum, stríð og frið hinna sterku og um furður og framfarir. Nú upplýsa gervihnettir

⁵¹ AM 994 4to, bl. 120r. Við árið 1764 í AM 997 4to, bl. 132v–133r segir frá sorglegum afdrifum flestra leiðangursmanna. Thorkild Hansen skrifaði hugþekka bók um ferðalagið, *Det lykkelige Arabien*, fyrst útg. Kh. 1962 — síðar kom út veglegt rit um leiðangurinn: *Den Arabiske Rejse 1761–1767. En dansk ekspedition set i videnskabshistorisk perspektiv*. Red. Stig T. Rasmussen. 1. udg. Kbh. 1990, 2. udg. Kbh. 1997.

⁵² T.d. við árið 1763: 70000 Kínverjar urðu umventir til kristni (AM 997 4to, bl. 26r).

⁵³ AM 994 4to II, bl. 12v og 15v; *Annálar 1400–1800* VI, bls. 436.

Íslendinga með samskonar fréttatíningi og þessvegna getum við haldið okkur siðmenntaða þjóð.

5. Að lokum

Jón Ólafsson hafði að hvötum Alberts Thura prests í smíðum frá því um 1738 samantekt um lærða menn íslenska frá upphafi eða íslenska bókmenntasögu sem fyrr var á minnst. Í því skyni að gera slíkt rit sem best leitaði Jón bréflega til íslenskra vitmanna um fróðleik. Bókmenntasaga Jóns er varðveitt í eiginhandarriti hans í Árnasafni (Add. 3 fol.) og er meðal merkari rita hans, þó enn óútgefin en oft ívitnuð. Úr bókmenntasöguriti Jóns hefir Hálfðan Einarsson skólameistari á Hólum trúlega þegið sitthvað í sína bókmenntasögu sem fyrst kom út í Kaupmannahöfn 1777, en í inngangi getur Hálfðan loflega um Jón Ólafsson.⁵⁴ Hálfðan var að námi í Kaupmannahöfn frá 1750 og til 1755 og á þeim tíma las hann handritið að bókmenntasögu Jóns og gerði útdrætti og heilar uppskriftir úr sumum greinum.⁵⁵ Í bréfi til Jóns Ólafssonar 15. september 1763 segir Hálfðan meðal annars:

Mikið er það ef yðar herculei labores [stórvirki] skuli ei sjá ljósið nokkurn tíma, heldur uppetast af blattis et tineis [mel og ornum], eða að minnsta kosti liggja á einhverju Biblioteqve [bókhöfðu] sem ei hefur vit á og engin not af. Studium Antiquarum [fornfræðaiðkun] má að vísu kalla mér sé óviðkomandi en að öll yðar opera [verk] verði tandem [um síðir] að engvu er mér næsta ókært — utinam [eg vildi] eg hefði frá yðar hendi operum titulos [ritverkatitla] og generalem divisionem [almenna sundurgreining] hvers eins af yðar skrifum, so þau kynni mentionerast [áminnast] í mínum litlum piece [ritlingi] eg hefi nú í 11 ár erfiðað uppá og heitir Conspectus Hist. Literariæ Islandicæ [Drög að sögu lærdómsmanna íslenskra] sem kannske verði Prodromus vastioris operis [fyrirrennari eyðilagðs verks]. Yðar hef eg í mínum conspectu [drögum] sumstaðar minnst og haft hef eg þá lukku að nokkrir lærðir menn utan og innanlands hafa kverið séð og approberað [látið sér falla í geð]. En það er enn ei fullstændigt og skal ætíð heita conspectus.⁵⁶

⁵⁴ *Sciagraphia Historiæ Literariæ Islandicæ ... facit Halfdanus Einari. Havniæ 1777.*

⁵⁵ Jón Helgason. *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, bls. 198, 341.

⁵⁶ AM 995 4to, bl. 204.

Í sama streng og Hálfðan tekur Jón Benediktsson sýslumaður í Rauðaskriðu í bréfi til nafna síns Ólafssonar sama haust:

Eg er viss um ef út gæfir þitt Lexicon Antiquitatum [alfræðirit um fornfræði], að undangenginni vitra manna revision [yfirsýn], mundi það sem summè necessarium et incomparabile opus Historio-graphorum applausu [samantekt nauðsynlegs og óviðjafnanlegs sögurits fagnandi] meðtekið verða. Eru ei vorar Antiquitates [fornrit] í raun og sannleika álitnar fundamentum historiæ septentrionalis [undirstaða sögu Norður-álfu]? Eða hvað duga þeirra historiæ fyrir utan vorra grundvöll og upplýsing meir en sem nyt fyrir utan kjarna? Kynni áður skrifað í verk að komast væri ei alleina þitt nafn í veneration [heiðri] í minni eftirkomendanna, heldur væri þeir þér skyldugir stærsta þakklæti að þann veg hefðir fyrir þá ísinn brotið, hvar til eg hygg þig eiga að eyða þínum lífstundum í Höfn.⁵⁷

Orð þeirra Hálfðanar og Jóns sýna að Jón Ólafsson úr Grunnavík var í metum meðal lærðra embættsmanna á Íslandi þegar líða tók á 18. öld. Þeir tóku mark á skrifum hans og þegar bréf Jóns til íslenskra lærdómsmanna eru athuguð kemur í ljós að þeir héldu ýmsu til haga fyrir hans orð sem betra er að hafa en missa.⁵⁸ Jón Ólafsson var lágt settur, fróðleiksfús efasemdarmaður sem í veigameiri skrifum sínum lagði sig fram um að upplýsa og kveða niður hégiljur. Hann lét eftir sig hauga hálfkaraðra verka og kastaði engu skrifi sem hann hélt að um mætti bæta. Öll rit hans, stór og smá, varðveita dýrmæta vitneskju um málfar, hugarfar og þekkingu 18. aldar íslensks lærdómsmanns sem dvaldi lungann úr ævi sinni við fornfræðistörf í Kaupmannahöfn en allt eins með hugann við tíðindi sem urðu í veröldinni á hans dögum.

⁵⁷ AM 995 4to I, bl. 205v. — Lexicon Antiquitatum eða alfræðirit um norræna fornfræði hafði Jón í hyggju að taka saman. Raunar eru margar greinar í safni hans til íslensk-latneskrar orðabókar vísir að því riti enda notaðar sem slíkar í fræðiritum nútímamanna. Sbr. Guðrún Ása Grímsdóttir. „Um Jón Ólafsson úr Grunnavík.“ *Hræringur úr ritum Grunnavíkur-Jóns*. Rvk. 1994, bls. 16–18; Jón Ólafsson úr Grunnavík. „Um vopn fornaldarmanna.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags* 1994. Rvk. 1995, bls. 5–16.

⁵⁸ Sbr. „Úrval bréfaskrifta Jóns Ólafssonar úr Grunnavík.“ Guðrún Ása Grímsdóttir bjó til prentunar. *Vitjun sína vakta ber*. Ritstj. Guðrún Ingólfssdóttir · Svavar Sigmundsson. Rvk. 1999. Bls. 104–105.

HELSTU HEIMILDIR

Handrit

AM 429 fol.	AM 995 4to	AM 273 8vo
AM 433 fol.	AM 996 4to I–III	KBAdd. 3 fol.
AM 990 4to	AM 997 4to I–III	Nks. 251 8vo
AM 994 4to	AM 1043 4to	

Prentaðar heimildir

Annálar 1400–1800 VI. Rvk. 1987.

Arne Magnussons *Private Brevveksling*. [Útg. Kr. Kålund]. Kh., Kristiania 1920.

Árni Magnússon. *Galdramálin í Thisted*. Andrés Björnsson íslenzkaði og bjó til prentunar. Rvk. 1962.

Bibliotheca Danica IV. Udg. ved Chr. V. Bruun. Kh. 1902.

„Bréf Árna Magnússonar til Íslands 1729.“ Birt hefur Jón Margeirsson. *Opuscula* V. (Bibliotheca Arnamagnæana Vol. XXXI). Kh. 1975.

Finnur Jónsson. *Ævisaga Árna Magnússonar* (Safn Fræðafjelagsins VIII). Kh. 1930.

Guðrún Ása Grímsdóttir. „Um Jón Ólafsson úr Grunnavík.“ *Hræringur úr ritum Grunnavíkur-Jóns*. Rvk. 1994.

Thorkild Hansen. *Det lykkelige Arabien*, fyrst útg. Kh. 1962.

Hálfðan Einarsson. *Sciagraphia Historiæ Literariæ Islandicæ*. Kh. 1777.

Heiðarvíga saga. Udg. ved Kr. Kålund (Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur). Kh. 1904.

Jón Helgason. *Jón Ólafsson frá Grunnavík* (Safn fræðafjelagsins V). Kh. 1926.

Jón Helgason. „Blað Landsbókasafns úr Heiðarvíga sögu.“ *Landsbókasafn Íslands. Árbók 1950–1951*. Rvk. 1952.

Jón Helgason. „Bækur og handrit á tveimur húnvetnskum höfuðbólum á 18du öld.“ *Landsbókasafn Íslands. Árbók 1983*. Rvk. 1985.

Jón Ólafsson úr Grunnavík. „Árni Magnússon“. *Merkir Íslendingar* IV. Þorkell Jóhannesson bjó til prentunar. Rvk. 1950.

Jón Ólafsson úr Grunnavík. „Um þá lærðu Vídalína“. *Merkir Íslendingar* IV. Þorkell Jóhannesson bjó til prentunar. Rvk. 1950.

Jón Ólafsson úr Grunnavík. „Um vopn fornaldarmanna.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags* 1994. Rvk. 1995.

Jón Ólafsson úr Grunnavík. *Hagþenkir*. Þórunn Sigurðardóttir sá um útgáfuna. Rvk. 1996.

[Jón Ólafsson úr Grunnavík]. „Úrval bréfaskrifta Jóns Ólafssonar úr Grunnavík“. Guðrún Ása Grímsdóttir bjó til prentunar. „*Vitjun sína vakta ber*“. Ritstj. Guðrún Ingólfssdóttir · Svavar Sigmundsson. Rvk. 1999.

Ólafur Halldórsson. „Jón Helgason.“ *Andvari* 122. ár. 1997.

Séra Ólafur Jónsson á Stað í Grunnavík. „Æfisaga“. [Útg. Hannes Þorsteinsson.] *Blanda* IV (Sögurit XVII). Rvk. 1928–1931.

Stefán Karlsson. „Jón Helgason prófessor 1899–1986.“ *Tímarit Máls og menningar*. 47. árg. 1986

Sveinbjörn Rafnsson. „Heimild um Heiðarvíga sögu.“ *Gripla* III. Ritstj. Jónas Kristjánsson. Rvk. 1979.

Upplýsingaröldin – Úrval úr bókmenntum 18. aldar. Víkingur Kristjánsson og Þorfinnur Skúlason tóku saman. Rvk. 2000.

Þórhallur Vilmundarson. „Bruninn mikli í Kaupmannahöfn 1728.“ *Söguslóðir. Afmælisrit helgað Ólafi Hanssyni.* Rvk. 1979.

SUMMARY

This article begins by pointing to the influence of the novel *Íslandsklukkan* on the historical consciousness of the people. An attempt is made to explain why Jón Ólafsson of Grunnavík, an antiquarian working in Copenhagen, was the model for the elderly man in the service of Arnas Arnæus, who himself is modelled on the description by Jón Ólafsson of Professor Árni Magnússon. Jón Ólafsson was in fact a young student during the time of Árni Magnússon. The friendship between Halldór Kiljan Laxness and Professor Jón Helgason had an effect on the comic features in the presentation of the servant: in his doctoral dissertation Jón Helgason made fun of some of the things that Jón Ólafsson wrote in his old age.

A short biographical summary of Jón is given, followed by an account of the conditions under which he lived in Copenhagen — the streets where he lived and the people he had contact with. Then comes a brief description of the pieces that he copied from Copenhagen newspapers — these are preserved in the Árni Magnússon Institute in Iceland in more than four thousand pages in his own hand (AM 994 4to, AM 995 4to, AM 997 4to). Jón made summaries on the basis of these copies and either sent them himself or loaned them to his friends to send on special news pages accompanying letters to friends and relatives in Iceland. Most of Jón's circle were men in high office: bishops, lawmen and provosts. From all this we can see how news about war and other eighteenth century events came from Copenhagen to many large farms in Iceland, and then spread around the country as men moved about. For his scholarly work Jón Ólafsson was esteemed by distinguished men among his contemporaries.

Guðrún Ása Grímsdóttir
Stofnun Árna Magnússonar
Árnagarði við Suðurgötu
101 Reykjavík
gudrungr@am.hi.is